

חוב כתיבת תפילין ומזוזות כסדרן

בעקבות שאלות של מספר סופרי סת"ם נדרשתי לברר את גבולותיו של חוב כתיבת תפילין ומזוזות כסדרן, ובמסגרת זו האם מותר לתקן תפילין ומזוזות, לאחר כתיבתם.

מקור הדין

ראשיתו של הדיון בענין זה מופיע במחזור ויטרי:

ותולין דילוגים בתורה ואין תולין דילוגים בתפילין ומזוזות. כדאיתא בירושלמי פ"ק דמגילה. כל אלה משום דאמרין במכילתי סוף פרשת בא אל פרעה. כתבן שלא כסדרן יגנוז.

את איסור תליית הדילוגים¹, מפרש בעל המחז"ו, משום שתליית הדילוגים מכריחה שאת הדילוג יכתוב הסופר שלא כפי סדר הפרשה, דבר הפוסל את התפילין לפי דברי המכילתא.

וכדבריו פסקו לא מעט מהפוסקים, אך בולטים בהעדרותם רבים מגדולי ישראל. הר"ף אינו מזכיר מילה מדין זה. גם ברמב"ם דין זה אינו מופיע (וכפי שנראה בהמשך). גם הרמב"ן ותלמידיו אינם מזכירים דין זה. ואף הגאונים אינם מזכירים דין זה. והדבר אומר דורשני.

נוסף לכך, דברים אלו מופיעים בשינוי מה, בספר התרומה שמביא את דעת המחז"ו **כיש מפרשים** שפירשו כך את דברי הירושלמי. אך לפני כן אמר שמותר לכתוב אותיות שנשכחו (אם יש מקום לכך). אלא שיש לשים לב לכך שאם **יש מפרשים** שפירשו כך את הירושלמי, אם כן יש מחכמי ישראל שלא פירשו כך את דברי הירושלמי! בחינה מעמיקה של הדברים, תראה שיש חכמים שכתבו טעם אחר באופן מפורש, דוגמת רבינו המאירי:

ומה שהתרנו בתליה בדיעבד דוקא בסת"א אבל תפילין ומזוזות אין תולין בהם כלל ולא סוף דבר בשם שלהם אלא אף בשאר תיבות אפילו אות א', והוא שאמרו בירושלמי בראשון של מגילה תולין בספרים ואין תולין בתפילין ומזוזות וסתמא קאמר בין בשם בין בשאר תיבות, ונראה הטעם מפני שחזרתן נקלה ביותר לא חסו על הטרח וכן שהדקדוק ראוי להיות מצוי בהם מתוך קטנם.

שאלות מהמכילתא

משום כך יש לשוב ליסודות הדין. בעל מחז"ו התבסס על דברי המכילתא, ולכן יש לעיין בדברי המכילתא, וזו לשון המכילתא:

והיה לאות וגו', בארבעה מקומות מזכיר פרשת תפילין קדש לי והיה כי יביאך שמע והיה אם שמוע מכאן אמרו מצות תפילין ארבע פרשיות של יד הם כרך אחד ארבע פרשיות של ראש הם ארבע טוטפת ואלו הן קדש לי והיה כי יביאך שמע והיה אם שמוע כותבן כסדרן, ואם לא כותבן כסדרן הרי אלו יגנוז.

ודברים אלו טעונים בירור: אם דברים אלו הלכה הם, מדוע השמיטו אותם רבים מגדולי הפוסקים? נוסף לכך, אם זהו מקור הדין של "כסדרן" מדוע מזוזות אינן מופיעות בו?²

ואף על פי שהרדב"ז כתב בתשובה שיש ללמוד מתפילין למזוזות, דבריו אלו קשים מאד. מפני שאין לכך כל יסוד בדברי חז"ל. מה גם שהרדב"ז כתב בתשובה אחרת: "דלא בעינן כסדרן אלא בתפילין".

דעת הרמב"ם

גם מדברי הרמב"ם הבינו רבים שיש לדעתו לכתוב את התפילין ומזוזות כסדרן. אולם הרמב"ם לא כתב כלום על כך, אלא הביא את דברי הירושלמי להלכה, וזו לשון הרמב"ם:

¹ סופר שדילג מילה או אות, כותב אותה מעל השורה, מעל המקום בו היתה צריכה להיות.
² כפי שתהו רבים מן האחרונים.

הטובל את הקולמוס לכתוב את השם לא יתחיל מאות השם אבל מתחיל הוא מאות שלפניו, שכח לכתוב את השם כולו תולה אותו בין השטות, אבל מקצת השם בשטה ומקצתו תלוי פסול, ובשאר התיבות אם שכח כתב מקצת התיבה בשטה ומקצתה למעלה, במה דברים אמורים בספר תורה אבל במזוזה ותפילין אין תולין בהן אפילו אות אחת, אלא אם שכח אפילו אות אחת גונז מה שכתב וכתב אחרת, ומותר לכתוב את השם על מקום הגרד ועל מקום המחק בכולן.

מדברים אלו דייק הרדב"ז בתשובה הנ"ל, שהרמב"ם דורש לכתוב תפילין ומזוזות כסדרן, שאם לא כן, מדוע אם שכח אות אחת גונז את הפרשה ואינו מתקן את הטעות?

אולם בחינה מעמיקה של הדברים מעלה שהעיקר חסר מן הספר: וכי היכן כתב הרמב"ם את עיקר הדין שיש לכתוב כסדרן מלכתחילה, שיאמר לנו שאם כתב שלא כסדרן אי אפשר לתקן? ואם יאמר אדם שכתב כן במקום אחר: "כתבה שלא על הסדר כגון שהקדים פרשה לפרשה פסולה". אין כל הוכחה משם, ומשתי סיבות:

א. מנין לנו שהקדים פרשה לפרשה, נאמר ביחס לזמן הכתיבה, ולא לסדר הכתיבה?

ב. התינוח במזוזות, והיכן כתב הרמב"ם דין זה ביחס לתפילין?

הביאור הנכון של המכילתא והירושלמי

מתוך כך יש להבין את המכילתא באופן שונה: מה שנאמר במכילתא שאם לא כתב את התפילין כסדרן, נאמר על סדר הכתיבה. כך שאם כתב בתפילין של יד את פרשת קדש שהיא הראשונה במקום השני, [אף אם כתב אותה ראשונה מבחינת הזמן] – פסולות התפילין. ופשוט שאם שינה את סדר הפסוקים – הכל פסול. ואין כל חובה שהדברים יהיו נכתבים לפי הסדר, אלא שיהיו כתובים לפי הסדר.

לפי הסבר זה ברור שגדולי הפוסקים לא השמיטו את הדין, אלא דנו באריכות בדברי התלמוד (מנחות לד:):

ת"ר: כיצד סדרן? קדש לי והי' כי יביאך מימין, שמע והי' אם שמע משמאל. והתניא איפכא! אמר אביי, ל"ק: כאן מימינו של קורא, כאן מימינו של מניח, והקורא קורא כסדרן. אמר רב חננאל אמר רב: החליף פרשיותיה – פסולות.

ומי שישים לב ללשון הברייתא יראה שהיא מתאימה ללשון המכילתא, והברייתא מתחילה היכן שהמכילתא מסתיימת, כשדברי רב הינם סופם של דברי המכילתא: "ואם לא כותבן כסדרן הרי אלו יגנזו". וכן כתב במפורש בעל העיטור.

הסבר אחר לחלוטין ממה שיחסו לירושלמי, נמצא בדבריו של בעל ספר העיתים, לפיו פסול התלייה בתפילין ומזוזות הוא משום "זה אלי ואנוהו", ולא משום כסדרן. וכ"כ ראשונים נוספים.

סיכום

על פי כל מה שכתבתי לעיל, אין כל מקום לפסול תפילין ומזוזות שלא נכתבו כסדרן. אולם להלכה, אין לסמוך על דברים אלו ללא הסכמתם של גדולי הפוסקים. אך על כל פנים בכל המצבים שבהם דנו האחרונים על פי תשובת תרומת הדשן, שהאות צורתה עליה והתינוק קורא אותה, יש להקל. וכפי שכתב בשו"ת משיבת נפש:

עכ"פ מבואר נגלה לפמ"ש שאין שום שלא כסדרן בתפילין שאינו בספר תורה וידים מוכיחות לפירוש שכתבתי בענין שלא כסדרן וא"כ הגם שמסתפינא לחלוק על גדולים מ"מ בסדק באות שפיר יוכל לתקן דבזה י"ל שהגדולים מודים כדפרישית לעיל וצור ישראל יצילנו משגיאות ויראנו מתורתו נפלאות.

הערה: דברים אלו אינם אלא חלק קטן מברור מקיף שנעשה שאין מקומו על ברחבי הרשת, ויפורסם בע"ה באופן אחר ש"דברים שבע"פ אי אתה רשאי לאומרן בכתב".